KNJIŽNICE U EUROPI OD 16. DO 18. STOLJEĆA: TISKARSTVO I IZDAVAŠTVO

Sliško, Ivana

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Academy of Arts and Culture in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:251:942503

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU

THE ACADEMY OF ARTS AND CULTURE IN OSIJEK

Repository / Repozitorij:

Repository of the Academy of Arts and Culture in Osijek

zir.nsk.hr

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

dabar

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA

U OSIJEKU

AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU

ZAVRŠNI RAD

Osijek, rujan 2018.

Ime i prezime: Ivana Sliško

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA

U OSIJEKU

AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU

ZAVRŠNI RAD

TEMA: KNJIŽNICE U EUROPI OD 16. DO 18. STOLJEĆA: TISKARSTVO I IZDAVAŠTVO

PRISTUPNICA: IVANA SLIŠKO

Osijek, rujan 2018.

Ime i prezime: Ivana Sliško

AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU	
ZAVRŠNI RAD **Znanstveno područje:** **Znanstveno polje:** **Znanstvena grana:**	
Prilog:	**Izrađeno:**
	Primljeno:
	MENTOR:
	Mj:
	Broj priloga:
	PRISTUPNIK:

Mentor:

_____

Predsjednik Odbora

za završne i diplomske ispite:

_____

SADRŽAJ

UVOD

1. Tiskarstvo i izdavaštvo..... 1

2. Knjiga u doba Lutherove reformacije..... 9

3. Struktura tiskane knjige..... 10

4. Nova sredstva pismene komunikacije: periodička publikacija..... 11

5. Knjižarstvo i sajmovi knjiga..... 12

6. Progoni knjiga i preventivna cenzura..... 12

7. Popis zabranjenih knjiga i spaljivanje knjiga..... 13

8. Borba za slobodu tiska i referativne publikacije..... 15

9. Izgled i oprema knjige..... 16

10. Knjižna umjetnost..... 17

11. Knjižnice Europe..... 18

12. Pojam bibliografija..... 20

ZAKLJUČAK

POPIS LITERATURE

SAŽETAK

Cilj ovog rada je prikazati razdoblje u kojem je Europa doživjela veliki gospodarski, politički i kulturni uspon, a koje je pogodovalo snažnom razvoju knjižne proizvodnje i stvaranju knjižnica. Knjiga nikad nije toliko značila za ljudsku zajednicu i napredak kao u vrijeme nakon Gutenbergova otkrića tiskarskog stroja. Knjiga je postala osnovni oblik širenja informacija, odnosno sve što se događalo u društvu, znanosti i sl. dokumentiralo se u tiskanoj knjizi. Osnivanje sve novijih i novijih tiskara dokaz je kako tiskarstvo i izdavaštvo u to vrijeme od 16. do 18. stoljeća doživljava procvat. Tiskarstvo se pretvorilo u unosnu industriju, a na sceni se pojavljuje sve više značajnih izdavača. Razlog snažnom poticaju proizvodnje knjige bila je i Lutherova reformacija. Knjiga je neposredno utjecala na tijek povijesnih zbivanja i zbog toga je često bila žrtvom napada državnih i crkvenih vlasti. Smatrala se „opasnom“ ako je po njihovom mišljenu ugrožavala vjerska uvjerenja ili moralna načela ili ako je ugrožavala stečene političke ili ekonomske povlastice. Naravno vodila se i borba za slobodu tiska. Potreba za bržim infromacijama stvorila je novi medij za prijenos informacija, a to je periodička publikacija, a sve raskošniji i bogatiji izgled knjige utjecao je na razvoj knjižne umjetnosti. Tijekom 17. stoljeća knjižari izdaju komercijalne kataloge s naslovima knjiga. Popisi knjiga su do tada nazivani: catalogus, bibliotheca, index, thesaurus, annales itd. Bibliografija je dakle pojam koji označava popisivanje knjiga.

Ključne riječi: razvoj knjižnica, renesansa, tiskarstvo, izdavaštvo, cenzura

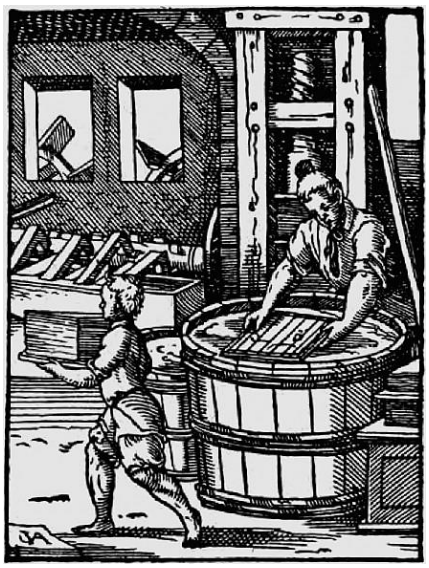
UVOD

U ovome radu govori se o snažnoj knjižnoj proizvodnji i stvaranju mreže velikih javnih knjižnica u Europi od 16. do 18. stoljeća, odnosno od renesanse do Francuske revolucije. Europa je tada bila u velikom gospodarskom, političkom i kulturnom usponu. Širenju milijuna primjeraka tiskanih knjiga diljem Europe prethodilo je otkriće tiskarskog stroja. Tiskarski stroj izumio je Nijemac Johann Gutenberg iz Mainza, sredinom 15. stoljeća. Knjiga je potom počela dobivati sve više na važnosti, postala je osnovni oblik širenja znanstvenih i tehničkih informacija, te glavni čimbenik u razvoju znanosti i kulture u novovjekovnoj Europi. Postupno su se osnivale se sve novije i novije tiskare iz kojih su izlazile raznovrsne knjige. Sva događanja u društvu, znanosti i književnosti registrirala su se, analizirala i komentirala u tiskanoj knjizi. Prvo poglavlje- Tiskarstvo i izdavaštvo čiji je naziv ujedno i podnaslov samog rada, govori o velikim promjenama koje su se tada dogodile u području proizvodnje i raspačavanja knjiga, postupno su se odvojile funkcije izdavača i knjižara od funkcije tiskara, a razlog tom snažnom poticaju proizvodnje knjige bila je Lutherova reformacija. U poglavlju- Knjiga u doba Lutherove reformacije, govori se o Lutherovoj borbi protiv svemoćnog Rima, pomoću tiska. Reformacija, kasnije i protureformacija bila je snažan poticaj razvoju tiskarstva i proizvodnji knjige, a narodni jezik se tada razvija kao dominantan jezik pismene komunikacije. Poglavlje- Struktura tiskane knjige govori o smanjenju postotka vjerskih knjiga još tijekom srednjeg vijeka, te sve većoj popularizaciji grčke i rimske književnosti, znanstvenih, svjetovnih i drugih knjiga. Sljedeće poglavlje- Nova sredstva pismene komunikacije: periodička publikacija, govori o pojavi i važnosti tiskanja novina i časopisa. Poglavlje- Knjižarstvo i sajmovi knjiga, govori o knjižne proizvodnje i prodaje tijekom 16. i 17. stoljeća. U poglavlju- Progoni knjiga i preventivna cenzura ukratko govori o tome kako su se državne i crkvene vlasti tada borile protiv tzv. „opasnih“ knjiga. U poglavlju- Popis zabranjenih knjiga i spaljivanje knjiga, navedeno je kako su crkvene i svjetovne vlasti izdavale popis tzv. „opasnih“ knjiga, a neki protivnici, poput Henrika VIII. dali su ih i javno spaliti.

Poglavlje- Borba za slobodu tiska i referativne publikacije, govori o autorima, tiskarima i izdavačima koji su vodili upornu borbu protiv crkvene i državne cenzure tako da su izmišljali sve rafiniranije metode raspačavanja i izdavanja nepoželjnih knjiga. U poglavlju- Izgled i oprema knjige, spominje se kako se tiskana knjiga s vremenom počinje razlikovati od rukopisne i po formatu. Početkom 16. stoljeća osminski format postati će uobičajen zahvaljujući Aldu Manuziju, osim toga u 16. stoljeću knjiga dobiva naslovnu stranicu na kojoj će se nalaziti svi podatci koji su se ranije nalazili na kolofonu. Poglavlje- Knjižna umjetnost, govori o ilustriranju knjiga koje u 16. stoljeću postaje uobičajeno. Sve su češći bili ilustrirani naslovni listovi, inicijali, ilustracije u tekstu, a majstori i umjetnici počinju izrađivati drvoreze i bakroreze. U poglavlju- Knjižnice Europe, govori se o nastanku brojnih velikih znanstvenih i drugih knjižnica, u to vrijeme u Europi osniva se i naveći broj nacionalnih i sveučilišnih knjižnica. U poglavlju- Pojam bibliografija govori se nešto više dakle o samoj riječi odnosno pojmu bibliografija, koja označava popis bibliografski obrađene građe, ali i znanstvenu disciplinu koja se bavi načelima i metodološkim postupcima izradbe različitih vrsta popisa. Navedena je i suvremena definicija pojma bibliografija autora Janeza Logara.

1. Tiskarstvo i izdavaštvo

Tiskarstvo i izdavaštvo tada doživljava neviđeni uspon, dolazi do velikih promjena na svim područjima proizvodnje i raspačavanja knjiga. Na europskoj sceni pojavljuje se sve više značajnih izdavača koji su u svojim sredinama bili poštovani. Zatim se postupno počela odvajati odvajati funkcija izdavača i knjižara od funkcije tiskara. Te tri profesije su dotada bile povezane u jednoj osobi, tiskaru. Zadaće tiskara su bile nabava papira od proizvođača, izabiranje rukopisa za tiskanje, tiskar je osim toga pregovarao s autorima i često sam sudjelovao u pripremi rukopisa tisak, te se sam ili preko svojih agenata brinuo za raspačavanje tiskanih knjiga. Već u 16. stoljeću središnju ulogu više neće imati tiskar kao ranije, nego izdavač. Prvi izdavač koji nije imao vlastitu tiskaru te je slao rukopise različitim tiskarima u Nürberg, Augsburg itd. pa čak i u Veneciju, bio je Nijemac Johann Rynmann. Do svoje smrti izdao je oko 200 knjiga i tako postao prvim izdavačem u Europi. „Izdavač će sve češće preuzimati odgovornost za narudžbe rukopisa od autora ili prevodioca, za formuliranje izdavačke politike, za konkretnost izdanja.“ (Stipčević 1985: 322)

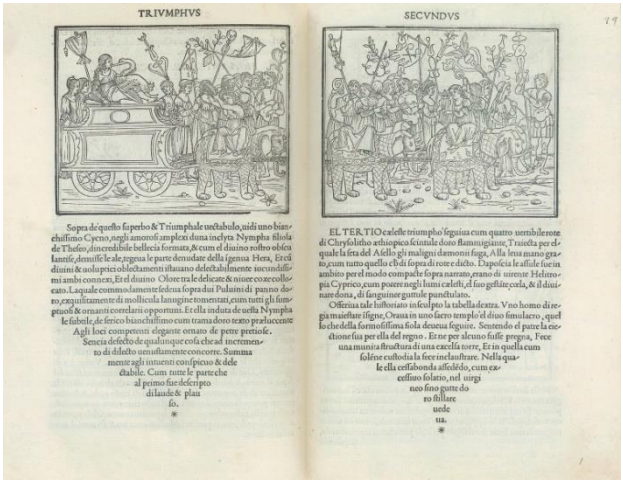
Slika 1. Proizvođač papira. Iz: Jost Amman, *Ständebuch* 1568.

Izdavač se tada brinuo oko angažiranja ilustratora, knjigoveže, te o predaji knjige knjižarskoj mreži. U 16. stoljeću se još uvijek moglo susresti u jednoj osobi tiskara i izdavača, međutim komponenta izdavača postala je sve dominantnija kod onih koji su se više bavili izdavačkom politikom. Snažan razvitak knjižne proizvodnje izrodio je nekoliko velikih izdavača-tiskara. Najvažnija tiskarska središta u tom periodu u Njemačkoj bila su Mainz, Köln, Nürberg, Wittenberg itd. Razlog snažnog poticaja proizvodnje knjige bila je Lutherova reformacija. Wittenber je postao značajan i kao grad i kao tiskarsko središte jer je upravo u njemu Martin Luther započeo otvorenu borbu protiv rimskih papa. Tiskar Melchior Lotter u tom je gradu utemeljio 1519. godine tiskaru u kojoj je već iduće godine tiskao znameniti Lutherov spis u 4000 primjeraka: *An der christlichen Adel deutscher Nation (Kršćanskom plemstvu njemačkog naroda)*. Krvavi tridesetogodišnji rat između katolika i protestanata koji je trajao od 1618. do 1648. godine doveo je do stagnacije tiskanje knjiga i njihovo raspačavanje. Njemačka će tijekom 17. i 18 stoljeća svejedno ostati mjesto ambicioznih tiskarsko-izdavačkih pothvata, primjer toga bi bilo monumentalno djelo *Theatrum Europaeum*. U tome djelu nalaze se ilustracije Matthäusa Meriana, a njegovi nasljednici nastavljaju s izdavanjem ilustriranih knjiga sve do prve polovice 18. stoljeća.

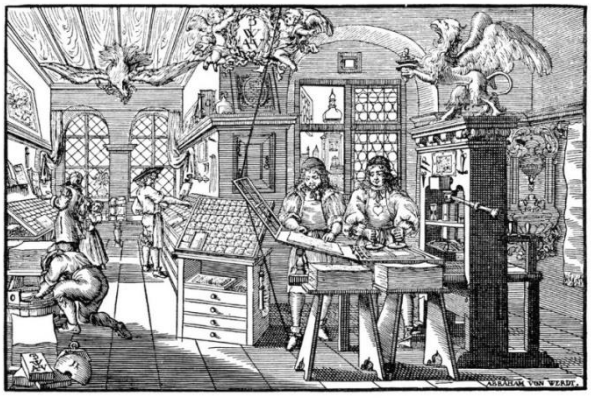
Slika 2. Tiskara. Iz: Jost Amman, *Ständebuch* 1568.

Iako u Italiji od druge polovice 16. stoljeća tiskarstvo gubi polako svoje značenje što ga je imalo ranije, u toj zemlji tijekom 16. stoljeća i kasnije ipak djeluje nekoliko značajnih tiskara i izdavača. Tako je u Veneciji djelovala tiskarska i knjižarska obitelj Gioliti de` Ferrari od 1483. do 1606. godine. Obitelj se proslavila izdanjima najznačajnijih talijanskih pisaca kao što su Aretino, Bembo, Tasso, Petrarca i Boccaccio. U Firenci dominira tiskarsko-izdavačka obitelj Giunta, a u Rimu tiskar Giacomo Mazzocchi. „Važnu ulogu u Rimu ima i tiskara koja je utemeljena 1561. godine, a koju je isprva vodio Paolo Manuzio, jedan od sinova znamenitog Alda Manuzija." (Stipčević 1985: 325) Tiskara se zvala »*Stamperia del Popolo Romano*«. Zadatak joj je bio tiskati razne papinske bule, djela iz patristike i sl. Službena vatikanska tiskara osnovana je 1559. godine, pod nazivom »*Stamperia Vaticana*«. Najslavniji tiskar koji je u to doba djelovao u Veneciji i u čitavoj Italiji, bio je Aldo Manuzio (Aldus Manutius). Kao mladić stekao je humanističko obrazovanje, najviše u grčkom jeziku i književnosti. 1490. godine osnovao je tiskaru, a 1495. godine u njoj objavljuje prvo izdanje grčke gramatike Konstantina Laskarisa. Među njegova najslavnija izdanja ubrajaju se Aristotelova djela na grčkom u pet svezaka koja su bila dovršena 1498. godine. „Aldo je u tiskarstvo uveo novi tip tiskanih slova: kurzivnu antikvu, na Sjeveru nazvanu *italik*- upravo zbog njezina talijanskoga podrijetla." (Pelc 2002: 130) Kurzivno tiskano pismo dizajnirao je Francesco Griffo. Aldo Manuzio je 1502. godine počeo otiskivati svoj poseban tiskarski znak: delfin omotan oko sidra. Znak je simbolizirao tiskarev moto *festina lente* (žuri polako). Najslavnija knjiga iz Manuzijeve radionice bilo je djelo *Hypnerotomachia Poliphili,* autora redovnika Francesca Colonna. Manuzio je postao slavan najviše radi svojih ilustracija, vrsti pismena i grafičkom dizajnu teksta. „Ilustracije na 168 drvoreza priređene su čistom obrisnom linijom, uz oponašanje antičkog oblikovnog ukusa i oblikovnog citiranja antičkih motiva." (Pelc 2002: 131) Oponašanje antičkih ukrasa ubrzo postaje znakom raspoznavanja renesansne umjetnosti i humanizma. Manuzio je u tiskarstvo također uveo i mali džepni format knjige, a smanjivanje formata knjige rezultiralo je njezinim pojefitnjenjem. Knjige je dao uvezati u korice izrađene od ljepenke obložene kožom. Takve ljepenke uglavnom su izrađivali knjigoveže tog vremena, a zastarjeli i nepoćudni spisi su ili bili uništeni ili korišteni kao sirovina za uvez knjiga.

Slika 3. Francesco Colonna, *Hypnerotomachia Poliphili* Venecija, 1499.

U 17. stoljeću u Italiji dolazi do izraženog opadanja kvalitete tiska i papira, samo su rijetke tiskare održale korak s bolje opremljenim francuskim i nizozemskim tiskarama. Znamenita tiskara u Vatikanu zvala se »*Tipografia Poligrotta della Sacra Congregazione de Propaganda Fide*«. Osnovana je s ciljem služenja novoj kongregaciji u borbi protiv protestanata, ali i za širenje vjere u zemljama Azije, Afrike i Amerike. Prvi upravitelj tiskare bio je Stefano Paolino, slovorezbar. U to vrijeme tiskara je raspolagala s najviše tiskarskih slova na svijetu. U toj su se tiskari tiskale i brojne knjige namijenjene Južnim Slavenima na latinici, glagoljici i ćirilici. Najveći talijanski tiskar i slovorezbar 18. stoljeća Giambattista Bodoni (1740-1813) u toj je tiskari neko vrijeme učio tiskarski zanat. „Kao mladić od 18 godina ušao je u Propagandinu tiskaru i ondje je pod zaštitom upravitelja te tiskare opata Costantina Ruggerija počeo rad na lijevanju slova, rad koji će ga kasnije učiniti znamenitim u cijeloj Evropi.“ (Stipčević 1985: 326) U Francuskoj napoznatija tiskarsko-izdavačka obitelj bila je Estienne. Robert Estienne postao je najbolji tiskar-izdavač u Francuskoj, te je napisao znameniti rječnik latinskog jezika 1531. godine, *Thesaurus linguae latinae*. Kralj Franjo I. imenovao ga je za kraljevskog tiskara. Vrijeme vladavine kralja Franje I. često se označuje kao zlatno doba francuskog tiskarstva. U Francuskoj se tiskarstvo i izdavaštvo za razliku od drugih zemalja u kojima se razvijalo u više središta, razvijalo najviše u Parizu, te Lyonu. U Francuskoj se tijekom 17. i 18. stoljeća ništa nije smjelo tiskati što nije dobilo odobrenje kralja. Kraljevska tiskara »*Imprimerie Royale*« osnovana 1640. godine u Louvreu, postaje najznačajnijom u zemlji. U njoj tiskaju najbolji i najslavniji tiksari i slovorezači.

Slika 4. Drvorez Abrahama von Werdta iz 1676. godine, suvremena tiskara u južnoj Njemačkoj.

Nizozemska tada bila je najliberalnija zemlja što se tiče tiskanja knjiga. Tijekom 17. stoljeća nizozemsko tiskarstvo i izdavaštvo doživljava zlatni vijek kao i likovna umjetnost (Rembrandt), prirodne i pravne znanosti, filozofija itd. Središte nizozemske knjižne proizvodnje nalazilo se u Antwerpenu. Tamo je radio i najslavniji tiskar druge polovice 16. stoljeća u Europi, Christophe Plantin. Slavu je stekao monumentalnom višejezičnom Biblijom (*Biblia polyglotta*, prozvana i *Biblia Regia*). Smatra se da je radio u svojoj tiskari sa oko 22 tiskarske preše, što je mnogo više od bilo kojeg tiskara toga vremena. U Antwerpenu se nalazi Muzej Plantin-Moretus jedan od najboljih za povijest tiskarstva u svijetu. Druga velika obitelj je bila Elzevier iz Leidena, a osnivač je bio Lodewijek, koji se u bavio knjigoveštvom i prodajom knjiga. Elzevieri tijekom 17. stoljeća postaju najznačajnija tiskarsko-izdavačka tvrtka u Europi. U Engleskoj stroga cenzura nije pogodovala razvoju tiskarstva i izdavaštva. Ta su razna ograničenja onemogućila engleskim tiskarima da jače razvijaju tiskarsku vještinu. Stoga nije bila rijetkost da se knjige koje su izlazile u Engleskoj tiskaju slovima i ukrasima uvezenim iz Kölna, Pariza itd. 1557. godine osnovan je ceh tiskara (Stationers` Company) i nitko nije smio tiskati ili izdavati knjige ako nije bio član tog ceha. Dakle, vlasti su strogo kontrolirale tiskare i izdavače. Posljedice su bile ograničenje tiskarske djelatnosti na grad London, te sveučilišne gradove Cambridge i Oxford. Engleska što se tiče samog tiskarstva napreduje tek u 18. stoljeću. U Švicarskoj u 16. stoljeću Basel postaje najznačajnije tiskarsko i izdavačko središte. U Švicarskoj kao i u Španjolskoj tiskarstvo je bilo razvijeno već u 15. stoljeću. Švicarski tiskar Johann Froben bio je poznat po svojim izdanjima Erazma Rotterdamskog.

Ženeva je također bila važno tiskarsko središte, a u Zürichu poznat je tiskar-izdavač Christoph Froschauer koji tiska čak 600 knjiga. Grad Madrid dobiva svoju prvu tiskaru tek 1566. godine. Španjolsko tiskarstvo i izdavaštvo doživljava procvat u 16. stoljeću, a važan datum u razvoju predstavlja osnutak prve tiskare u tadašnjoj španjolskoj koloniji *Meksiku*. U Španjolskoj se u 17.stoljeću pojavljuje i prvo izdanje *Cervantesova* djela *El Ingenioso Hidalgo Don Quixote de la Mancha*. Reformacija je utjecala na brži razvoj proizvodnje knjige i u skandinavskim zemljama. Te zemlje su bile pod snažnim sjeveronjemačkim utjecajem. Johann Snell zaslužan je za uvođenje prve tiskare u Švedskoj, također je tiskao prvu knjigu u Danskoj. Knjige na finskom jeziku najprije se tiskaju u Švedskoj, a prva tiskara u Finskoj počinje raditi tek 1642. godine. U Češkoj tijekom 15. stoljeća također pojavljuju mnogobrojne tiskare, u Poljskoj središte knjižne proizvodnje u 16. stoljeću bio je grad Kraków. Prva knjiga u Rusiji tiskana je 1564. godine, a 1574. godine i u Ukrajini. Južnoslavenski narodi nakon što su prve knjige tiskali isto tako u 15. stoljeću, nastavljaju sa razvijanjem knjižne proizvodnje. Zbog teških prilika koje su vladale u južnoslavenskim zemljama nakon turskog napredovanja knjige se od 16. do 18. dtoljeća tiskaju za njihove potrebe izvan domovine, dakle u Italiji, Njemačkoj i drugdje. Tiskara u Rijeci koju je podigao modruški biskup Šimun Begna-Kožičić radila je samo dvije godine, a uspjela je tiskati četiri glagoljske knjige. U 16. stoljeću tiskare u Hrvatskoj nalazile su se u Nedelišću ublizini Čakovca i u Varaždinu. U Nedelišću je boravio tiskar Rudolf Hoffhalter na poziv hrvatskog velikaša Jurja Zrinskog te ondje tiskao prijevod djela *Tripartitum opus juris consuetudinarii Regni Hungariae*, na hrvatski jezik ga je preveo i preradio književnik Ivanuš Pergošić. U Varaždinu tiskaru osniva Hans Mannel, koji je ujedno bio i prvi tiskar u Sloveniji. „Između 1575. do 1582. tiskao je u Ljubljani nekoliko knjiga na slovenskom, latinskom i njemačkom jeziku, 1578. godine i djelo *Kronika vezda znovich zpravliena* hrvatskog pisca Antuna Vramca.“ (Stipčević 1985: 340) Preselio je potom svoju tiskaru u Varaždin. U Srbiji se knjige tiskaju gotovo isključivo vjerkog karaktera, u nekoliko manastira (Gračanica, Mileševa i dr.) Srpske vjerske knjige tiskaju se u to vrijeme u Bosni i Albaniji, između 1726. i 1761. godine i u rumunjskom mjestu Rimniku. U Hrvatskoj najznačajniji je bio povjesničar i pisac Pavao Ritter Vitezović koji je od 1695. do 1706. godine razvijao tiskarsku djelatnost u Zagrebu. U međuvremenu Zagreb će dobiti još neke tiskare gdje će izlaziti medicinske rasprave, književna i leksikografska djela i dr. Najveći dio knjiga južnoslavenskih autora izlazio je u inozemstvu.

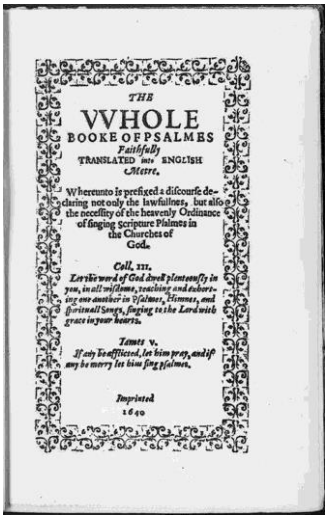
Značajna tiskara bila je od crnogorskog vojvode Božidara Vukovića u Veneciji. Tiskaru je poslje preuzeo venecijanski tiskar Antonio Rampazzetto. Mnogi hrvatski autori tiskaju svoje knjige u inozemstvu. Tako Marko Marulić, Petar Hektorović, Petar Zoranić, Fausto Vrančić i brojni drugi pisci nalaze tiskare-izdavače najčešće u Veneciji. Bartol Occhi, izdao je prvi knjižarski katalog knjiga hrvatskih autora, a taj se katalog prvi puta pojavljuje kao dodatak knjizi *Suze sina razmetnoga* Ivana Gundulića 1703. godine. Hrvatski autori osim u Veneciji tiskali su svoje knjige i u drugim talijanskim gradovima, u Njemačkoj i drugdje. Marko Marulić, Ivan Gundulić, Fausto Vrančić tiskaju knjige i u Rimu. Ivan Gundulić u Anconi 1633. godine tiska *Arijadnu*, u istom gradu dubrovačkom pjesniku Vlahi Menčetiću izlazi *Trubglia Slovinska,* 1665. godine.

PLANINE
CHE ZDARXE
Petar Zoranić

Slika 5. *Planine*, Petar Zoranić, Venecija 1569.

U obližnjem Pesaru 1601. godine benediktinac Mavro Orbini tiska poznato povijesno djelo *Il Regno degli Slavi.* Matija Vlačić Ilirik svoja djela tiska u Njemačkoj; Janus Pannonius, Pavao Skalić, Ruđer Bošković, Markantun Dominis i dr. tiskaju svoja djela diljem cijele Europe na latinskom, hrvatskom, njemačkom, mađarskom i drugim jezicima. Isto je bilo i sa srpskim i slovenskim piscima. Bogati i slobodni Dubrovnik začudo nije imao tiskaru, nego tek 1783. godine, a tiskaru osniva mletački tiskar i knjižar Carlo Antonio Occhi. Knjiga na albanskom jeziku, ali smatra se da nije bila prva takva, tiskana je 1555. godine, a to je bio *Misal* što ga je preveo i za tisak priredio svećenik Gjon Buzuku.

Prva tiskara na teritoriju današnjh Sjedinjenih Američkih Država proradila je 1638. u tada malom naselju Cambridge u državi Massachussets. I u susjednoj Kanadi tiskarstvo se tijekom 18. stoljeća naglo razvija. „*Daleki istok* je imao vrlo razvijenu proizvodnju knjiga prije nego što su Evropljani donijeli u te krajeve Gutenbergove preše.“ (Stipčević 1985: 343) Portugalci osnivaju tiskare u Goi i Macau. Glavna briga misionara portugalskih kolonija na Dalekom istoku bila je osiguravanje knjige za potrebe vjeronauka. Zasluga za širenje znanstvenih knjiga u Kini tijekom 16. i 17. stoljeća pripada europskim misionarima (isusovcima). Isusovački misionar Alessandro Valignano donosi iz Europe u Japan tiskaru koja će između 1591. i 1610. godine tiskati nekoliko desetaka knjiga na japanskom jeziku sa latinskom abecedom.

THE
WHOLE
BOOKE OF PSALMES
Faithfully
TRANSLATED into ENGLISH
Metre,
Whereunto is prefixed a discourse declaring not only the lawfulness, but also the necessity of the heavenly Ordinance of singing Scripture Psalmes in the Churches of God.
Coll. III.
Let the word of God dwell plentifully in you, in all wisdome, teaching and exhorting one another in Psalmes, Himnes, and spirituall Songs, singing to the Lord with grace in your hearts.
James v.
If any be afflicted, let him pray, and if any be merry let him sing Psalmes.
Imprinted
1640

Slika 6. The Whole Booke of Psalmes, Stephen Daye (prva knjiga tiskana u sjevernoj Americi) Cambridge, Massachussets, 1640.

U Japanu za razvoj tiskarstva najviši poticaj je dolazio iz Koreje. Središnja ličnost velike knjižne proizvodnje Ieyasu, bio je začetnik povijesnog razdoblja Tokugawa. Japanci sredinom 17. stoljeća napuštaju tiskanje s pomičnim metalnim slovima i ponovno koriste ksilografsku tehniku. Postupno zatim razvijaju kaligrafiju i ilustracije knjiga drvorezima, do tih vještina im je bilo jako stalo. Knjižna proizvodnja tijekom 17. i 18. stoljeća doživljava procvat u Japanu. Japanci će se tek sredinom 19. stoljeća, pod utjecajem Zapada, vratiti tiskanju s pomičnim slovima. Europski misionari koji su odlazili na Daleki istok i tako učili jezik i upoznavali njihovu kulturu donosili su saznanja o tom dijelu svijeta u Europu.

2. Knjiga u doba Lutherove reformacije

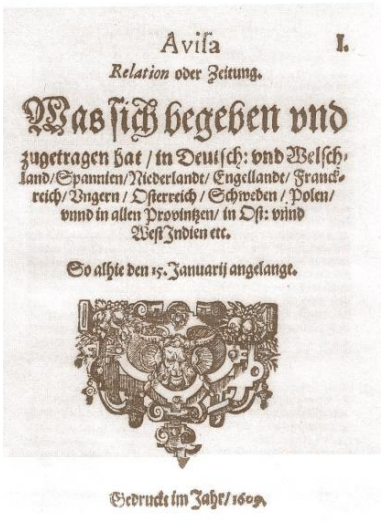
Martin Luther je svoju uspješnu borbu protiv tada svemoćnog Rima mogao zahvaliti upravo vještini služenja tiskom. Svoj pohod protiv Rima započeo je izvješivši na vratima dvorske crkve u Wittenbergu 1517. godine znamenitih 95 teza o indulgencijama. Za mjesec dana za njih je saznao cijeli kršćanski svijet. U četiri godine otvorenog rata s Rimom, njegovi spisi doživljuju čak 800 izdanja. Za vrijeme borbe protestanata i katolika, knjiga postaje najubojitije oružje protiv neprijatelja, a protivnički spisi postaju najveća opasnost za vlastite redove. Između njih je započeo pravi propagandni rat knjigom i lecima, koji je silno pogodovao razvoju tiskarstva i pismene komunikacije u Europi. Martin Luther bio je sjajan pisac pamfleta u prvoj fazi reformacije, a u drugoj najratoborniji reformator i pisac oko 300 pamfleta i drugih knjiga, Hrvat Matija Vlačić Ilirik. Važno je reći da se narodni jezik tada pojavljuje kao dominantan jezik pismene komunikacije upravo zahvaljujući razvoju tiskarstva. Reformacija je potaknula proizvodnju knjige i na jezicima drugih naroda, tako je u Urachu u Njemačkoj, proradila tiskara u kojoj su se tiskale knjige za potrebe Južnih Slavena. U tome je gradu, Ivan (Hans) Ungand, bivši vrhovni komandant u Hrvatskoj i Slavoniji otvorio hrvatsku tiskaru s namjerom da se u njoj tiskaju protestanske knjige namijenjene širenju luteranstva u Hrvatskoj, Bosni i drugim južnoslavenskim zemljama. U Urach su tako dolazili vrsni radnici, popovi glagoljaši Stjepan Konzul i Antun Dalmatin i dr. koji prevode na hrvatski, a kasnije i tiskaju brojne knjige vjerskog karaktera. Knjige su izlazile na latinici, glagoljici i ćirilici. „Reformacija je, međutim, imala kao posljedicu i uništenje golemih količina knjiga. Tijekom krvavog seljačkog rata (1524-1525) stradaju u njmačkim zemljama brojne samostanske knjižnice s rijetkim rukopisima iz srednjeg vijeka.“ (Stipčević 1985: 353) Od samog početka reformacije Martin Luther je tražio osnivanje novih knjižnica, tako su nove knjižnice osnovane primjerice, u Frankfurtu, Lübecku, Hamburgu i dr., a sveučilišna knjižnica u Leipzigu došla je i do dragocjenih knjiga koje su bile oduzete katoličkim samostanskim i crkvenim knjižnicama (oko 1500 rukopisa i oko 4000 tiskanih knjiga). Do sličnih razaranja starih knjižnica i uništavanja knjižnog blaga došlo je i u drugim europskim zemljama. U Engleskoj je stradala znamenita Sveučilišna knjižnica u Oxfordu, u Francuskoj za vrijeme rata stradavaju brojne samostanske knjižnice. Sačuvane su samo poneke stare knjige, koje se danas nalaze u Vatikanskoj i drugim knjižnicama.

3. Struktura tiskane knjige

Kad bi se govorilo o strukturi tiskane knjige prema sadržaju već se u srednjem vijeku počeo smanjivati postotak vjerskih knjiga u odnosu na grčku i rimsku književnost, znanstvene, svjetovne, filozofske i druge knjige. Omiljena djela humanista bila su djela antičkih pisaca, a romani i epovi na narodnim jezicima, putpisi bili su omiljeni široj publici. Tako filozofske, povijesne, astronomske knjige i druge knjige povećavaju svoj opus. Učeni ljudi 16. stoljeća sve više traže od tiskara da tiskaju knjige iz lijepe književnosti, prava, medicine,mehanike itd. pa i novine i časopise. Počasno mjesto pripadalo je raspravama iz područja prirodnih znanosti. Plinijeva *Historia Naturalis* tijekom 15. stoljeća doživljava čak 18 izdanja. Niz revolucionarnih otkrića potiče ogromno zanimanje publike za znanost, tiskaju se i knjige iz anatomije. Putpisci, pjesnici, romanopisci koji opisuju u svojim djelima daleke krajeve također pobuđuju interes čitalačke publike. Tiskari i izdavači su uvidjeli te promjene, te rado su publicirali knjige koje je tražilo tržište. U 16. stoljeću i kasnije sve se manje tiskaju i čitaju knjige na latinskom jeziku u odnosu na one na narodnim jezicima. Latinski jezik je ostao jezik liturgije u katoličkoj crkvi. Tijekom 16. stoljeća velik broj naroda u Europi već ima prevedenu Bibliju na svom narodnom jeziku. Martin Luher tako svjesno ide za tim da piše jezikom »koji će biti razumljiv stanovnicima kako Gornje tako i Donje Njemačke«. Općenito ako je jezik na kojem se tiskalo bio manje poznat tiskari i izdavači su uvijek mogli računati na prostrano tržište knjiga tiskanih na latinskom jeziku. Potkraj 18. stoljeća jeftine, neugledne knjižice s velkim brojem tiskarskih grešaka za slabije obrazovani i nerijetki jedva pismen svijet seoskog i gradskog stanovništva, često omotane u loš papir plave boje počinju se nešto više cijeniti, pa i uvezivati kako bi se sačuvale. Te knjižnice u Francuskoj imale su podrugljiv naziv »Bibliothèque Bleue« (Plava biblioteka). Najčešće su to bili romani, razni alamanasi i kalendari, knjige o obrađivanju vrta, knjige sa kuhinjskim receptima, medicinski recepti za liječenje bolesti itd. Popularni su bili romani o Karlu Velikom i drugim kraljevima i vitezovima. Autori tih knjižica su najčešće bili nepoznati. Sve su te knjige bile male po formatu i po broju stranica. Najčešće su imale manje od 48 stranica.

4. Nova sredstva pismene komunikacije: periodička publikacija

Sve veća potreba za svježim i brzim informacijama izrodila je novi medij za prijenos informacija, a to je periodička publikacija. Rukopisne novine postaju česte tijekom 16. stoljeća, nalazimo ih sve do 18. stoljeća kada već izlaze tiskane novine. Knjižice u kojima se opisuju razni politički ili vojni događaji, razni prirodni fenomeni smatraju se prethodnicom periodičkih publikacija. 1597. Godine Samuel Dilbaum iz Augsburga počeo je izdavati mjesečnik koji je donosio vijesti iz Engleske, Nizozemske itd. Nešto kasnije, 1609. godine u Pragu pojavljuju se važne novine *Avisa-Relation oder Zeitung* te *Relation* u Strassburgu. Napreduju znanstveni časopisi. Do 1700. godine na njemačkom jeziku izlazilo je 58 znanstvenih časopisa. Počinju izlaziti postupno i brojni literarni i zabavni časopisi. Francuzi izdaju *Mercure de France*, u Engleskoj izlazi sličan časopis *The Athenian Mercury*, te *Gentleman`s Journal*, slični časopisi izlaze i u drugim zemljama. 1768. godine u Veneciji izlazi *Slaveno Serbski Magazin*. U Hrvatskoj i Sloveniji časopisi će se pojaviti tek u 19.stoljeću. U Zagrebu je prije toga u 18.stoljeću izlazio jedanput godišnje *Calendarium Zagrebiense* na latinskom jeziku.

Avisa I.
Relation oder Zeitung.
Was sich begeben vnd
zugetragen hat / in Deutsch: vnd Welsch-
land/Spannien/Niederlandt/ Engellandt/ Franck-
reich/ Vngern / Osterreich / Schweden / Polen/
vnnd in allen Provintzen/ in Ost: vnnd
West Indien etc.
So alhie den 15. Januarij angelanget.
Gedruckt im Jahr/ 1609.

Slika 7. *Avisa, Relation oder Zeitung,* Augsburg 1609.

5. Knjižarstvo i sajmovi knjiga

Dobro uređena mreža knjižara koja je od tiskara i izdavača preuzimala knjige i dalje raspačavala pogodovala je velikoj knjižnoj proizvodnji u 16. i 17. stoljeću. Biblija, razni misali, brevijari imali su osiguran broj kupaca također i knjige političkih ili nekih drugih razloga dok su se druge knjige puno teže prodavale zbog slabog interesa. Raspačavanje primjerice Voltaireovih sabranih djela prikazuje od kolike je važnosti bila mreža knjižara za raspačavanje neke knjige. U to vrijeme raspačavanjem knjiga, najčešće se bave profesionalni knjižari. Morali su se baviti i uvezivanjem knjiga, pozlaćivanjem, prodajom papira itd. Tiskali su najčešće skromna izdanja, na primjer abecedarije, molitvenike, kalendare jer u njih nije bilo potrebno puno investirati. Prodajom knjiga bavili su se i izdavači. Tijekom 17. stoljeća veći knjižari izdaju komercijalne kataloge s naslovima knjiga. „Takve kataloge izdaje npr. poznata pariška knjižara Morel-Piget pod naslovom *Catalogus librorum qui reperiuntr in officina Simeonis Piget bibliopolae Parisiensis* (Paris 1646), ali i mnoge druge.“ (Stipčević 1985: 372) Dakle, knjižarska mreža unatoč vjerskim ratovima uspjeva osigurati cirkulaciju knjige. Veliku ulogu u raspačavanju knjiga imali su međunarodni sajmovi knjiga. Sve do krvavog tridesetogodišnjeg rata (1618-1648) najznačniji središta trgovine knjiga u Europi su u Frankfurtu, na Majni i u Leipzgu, a u manjoj mjeru u Kölnu. Tu se izdavači iz cijele Europe, Venecije, Milana, Antwerpena itd. sastaju dvaput godišnje, sklapaju poslove, upoznavaju se s knjižarskim novostima i planovima izdavača. Sajmovi su izdavali i svoje kataloge (popise knjiga), a njima se ujedno željelo olakšati razumijevanje važnosti tih njemačkih sajmova u tadašnjoj Europi.

6. Progoni knjiga i preventivna cenzura

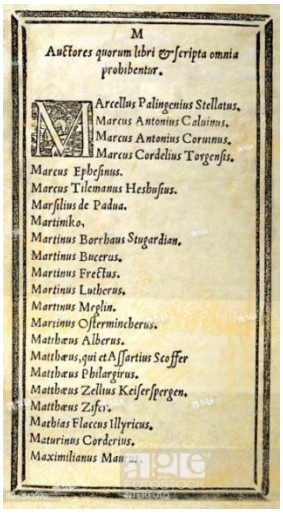
Nikada progoni pisane riječi nisu dostigli takve razmjere kao što je to tada u to vrijeme bio slučaj. Državne i crkvene vlasti su u tom periodu izgradile cijeli mehanizam mjera protiv „opasnih“ knjiga. Mnogi autori, izdavači i knjižari su izgubili u toj borbi protiv vlasti.

Knjiga se smatrala „opasnom“ zbog toga što je pisana riječ mogla dovesti u pitanje stečene ekonomske ili političke povlastice, vjerska uvjerenja ili moralna načela. Katkada se uspjevalo omogućiti autorima, čitateljima, izdavačima, knjižarima da izdaju i čitaju poneku „opasnu“ knjigu, a da ne završe u zatvoru ili ne plate glavom. Protiv nepoželjnih knjiga poduzimalo se sve pa tako i cenzura. Nadbiskup Berthold von Henneberg 1485. godine prvi je ustanovio tzv. preventivnu cenzuru, tj. cenzuriranje rukopisa prije nego što se pošalje u tisak. Cenzura se svidjela brojnim svjetovnim i crkvenim vlastima zbog toga nalazimo bezbroj bula, dekreta i sličnih dokumenata od 15. stoljeća pa nadalje. Osnivale su se komisije koje su čitale rukopise i pazili da se u njima ne nalazi ništa što se protivi vjeri, državnim interesim. Oni koji se nisu htjeli pokoriti cenzuri, npr. Voltaire, Rousseau i drugi pisci i filozofi, morali su računati na progonstvo, zatvor, zapljenu knjige i sl. „Mnogi su nepoćudni spisi izlazili anonimno, što je vlastima otežavalo identifikaciju autora i tiskara.“ (Pelc 2002: 148)

7. Popis zabranjenih knjiga i spaljivanje knjiga

Bilo je puno tiskara koji su tiskali i knjižara koji su prodavali nepoželjne i „opasne“ knjige unatoč svim mjerama koje su izdane protiv tiskanja i raspačavanja takvih knjiga. Crkvenim i svjetovnim vlastima to je postao problem pa su ubrzo došli na ideju da popišu sve „opasne“ knjige i tako upozore vjernike, predviđene su bile i sankcije za one koji se usude kupiti takve knjige. Europu je u prvoj polovini 16. stoljeća prepravila bujica luteranskih i drugih „opasnih“ knjiga. Sveučilišta, razni vladari i gradske uprave već su bili izdali svoje popise zabranjenih knjiga. Događalo se i da jedna knjiga u jednom gradu ili državi bude proglašena opasnom, a drugdje ne. Engleski kralj Henrik VIII. prvi je izdao službeni popis zabranjenih knjiga 1526. godine, opasnost je vidio u knjigama njemačkih i vlastitih reformatora, posebno Martina Luthera. Henrik VIII. osim što je zabranjivao knjige dao ih je i javno spaliti pa je stoga poznat kao je dan od najgorljivijih uništavalaca knjiga. Njegov primjer su sljedili i mnogi drugi vladari, kao na primjer kraljica Elizabeta. Slično je bilo i u drugim europskim zemljama što se tiče popisivanja zabranjenih knjiga. I crkva je počela izdavati popise, prvi opći popis zabranjenih knjiga izdao je papa Pavao IV. Prvo izdanje popisa *Index librorum prohibitorum* (Popis zabranjenih knjiga) tiskano je u Rimu 1557. godine.

U tom popisu nabrojane su knjige koje vjernici ne smiju čitati. Kad se mišljenje o nekoj knjizi promjenilo ona se s vremenom brisala iz *Indeksa* stoga je bilo potrebno da se *Indeks* često nadopunjava i ispravlja. Na popisima su često bili poznati protivnici katoličke crkve, ateisti, heretici, luterani, pisci astroloških knjiga, knjige prirodnjaka koji su tumačili prirodne pojave, književnici koji su obrađivali teme iz seksualne tematike, filozofi, ali i djela za koja nije jasno kako su mogla ugroziti vjeru ili javni moral, Montaigneovi *Eseji*, pa čak i La Fontaineove *Bajke i pripovijesti u stihu*. Boccacciov *Dekameron* je isto bio zabranjen ali mogao se čitati uz preinake teksta, gdje su se razbludne redovnice morale zamjeniti otmjenim damama, a raskalašeni redovnici u čarobnjake. Bile su zabranjene knjige Erazma Rotterdamskog, Dantea, Matije Vlačića Ilirika i drugih protestanata, François Rabelais, Descartes, Voltaire, Rousseau i dr. Ti su popisi imali pogubne posljedice za širenje ideja i novih umjetničkih djela. Tako je nastala i uzrečica »Notabitur Romae, legetur ergo« (Rim je zabilježio, treba dakle pročitati). Upravo zbog zabranjivanja i spaljivanja knjiga takve su knjige pobuđivale još veći interes čitalaca. Još od antičkih vremena javna spaljivanja knjiga bila su omiljeni način uništavanja i zastrašivanja autora. Masovna proizvodnja knjige imala je za posljedicu i masovna spaljivanja. „Lomače su palile i crkvene i svjetovne vlasti, pojedinci i svi koji su smatrali da su pozvani da unište luteranske, katoličke, bezbožne itd. knjige“ (Stipčević 1985: 380) Ponekad se dogodilo i da autor ili prevodilac knjige, kao na primjer Tyndale završe na lomači zajedno sa zabranjenom knjigom. U zemljama gdje su ideje reformacije pobijedile luteranci su spaljivali katoličke knjige. Za vrijeme seljačkog rata u Njemačkoj 1525. godine luteranci su spaljivali i čitave knjižnice, posebice samostanske.

M
Auctores quorum libri & scripta omnia prohibentur.

Marcellus Palingenius Stellatus.
Marcus Antonius Caluinus.
Marcus Antonius Coruinus.
Marcus Cordelius Torgenſis.
Marcus Ephesinus.
Marcus Tilemanus Heshusius.
Marsilius de Padua.
Martimko.
Martinus Borrhaus Stugardian.
Martinus Bucerus.
Martinus Frecius.
Martinus Lutherus.
Martinus Meglin.
Martinus Ostermincherus.
Matthæus Alberus.
Matthæus, qui et Assartius Scaffer
Matthæus Philargirus.
Matthæus Zellius Keiserspergen.
Matthæus Zisco.
Mathias Flaccus Illyricus.
Maturinus Corderius.
Maximilianus Mar

Slika 8. Index Librorum Prohibitorum (1559.) gdje su nabrojeni autori kojima su sva djela zabranjena, među njim je i Hrvat Matija Vlačić Ilirik.

8. Borba za slobodu tiska i referativne publikacije

Autori, tiskari i izdavači su vodili upornu borbu protiv crkvene i državne cenzure tako da su izmišljali sve rafiniranije metode raspačavanja i izdavanja nepoželjnih knjiga. Bunili su se protiv preventivne cenzure pape Inocencija VIII. i Aleksandra VI. da osim crkvenih knjiga cenzuri podvrgnu i druge knjige. Engleski pjesnik John Milton svojim spisom *Aeropagitica; A speech for the Liberty of Unlicenced Printing*, 1644. godine daje snažan poticaj slobodi tiska. Tim spisom John Milton priredio je put idejama o slobodi tiska koje će biti uključene u Deklaraciju o pravima čovjeka koja je izglasana za vrijeme Francuske revolucije, 1789. godine i u američkoj Deklaraciji o nezavisnosti, 1776. godine. Knjižari su imali potrebu znati koje su knjige tiskane da znaju što mogu ponuditi mušterijama, a bibliotekari su takve informacije trebali da popune fondove knjižnica, sve je to uvjetovalo pojavu raznih bibliografskih pomagala i referativnih publikacija. Razvija se rad na biografskim leksikonima, općim i specijalnim bibliografijama, enciklopedijama i dr. Nijemac Johann Trittheim jedan je od zaslužnih za razvoj bio-biliografije, 1494. godine u Baselu tiska djelo *Liber de scriptoribus ecclesiasticis* u kojem je kronolškim redom naveo životopise i djela tisuću crkvenih pisaca. Do kraja 18. stoljeća diljem Europe tiska se velik broj bio-biliografskih djela. „ Lijep primjer takvog bio-bibliografskog djela imamo u *Bibliotheca Ragusina* dubrovačkog dominikanca Serafina Marije Cijevića (Cerva), gdje je obrađeno u 435 životopisa znamenitih Dubrovčana.“ (Stipčević 1985: 391) Važan izvor bibliografske informacije bili su katalozi godišnjih sajmova u Frakfurtu na Majni i u Leipzigu. Švicarski humanist Konrad Gesner 1545. godine u Zürichu izdaje prvu opću međunarodnu bibliografiju *Bibliotheca Universalis.* Nastaje i velik broj enciklopedija, a sam naziv enciklopedija pojavit će se prvi put u djelu *Encyclopaediae seu orbis disciplinarum tam sacrarum quam profanarum epistemon* u Baselu, 1559. godine Pavla Skalića iz Zagreba. *Clavis Scipturae sacrae*, Basel, 1567. godine isto je enciklopedijsko izdanje jednog Hrvata. Francuski enciklopedisti na čelu s Diderotom i D`Alembertom izdaju slavnu enciklopediju *Encyclopédia ou Dictionnaire raisoné des sciences, des arts et des métiers par une société des gens des lettres*, od 1751. do 1880. godine.

9. Izgled i oprema knjige

Tiskana knjiga se počinje razlikovati od rukopine i po formatu. Početkom 16. stoljeća osminski format postati će uobičajen zahvaljujući Aldu Manuziju, tiskale su se knjige i manjeg formata (šesnaestinskog). Razlog manjeg formata je osim jeftinije knjige bila i štednja papira. U 16. stoljeću knjiga dobiva naslovnu stranicu na kojoj će se nalaziti svi podatci koji su se ranije nalazili na kolofonu. Naslovna stranica pojavila se još u 15. stoljeću, tada je već bila i ilustrirana. Osim osnovnih podataka na naslovnoj stranici će pisati podatak o knjižaru, dugačke posvete i objašnjenja uz naslov, ilustracije će postajati sve bogatije i sve češće će se dodavati izdavački znak. Razni biblijski motivi, raskošni ukrasi, portreti itd. nalazili su se na naslovnoj stranici. Raskošne barokne naslovne stranice sadržavale su detaljne podatke o autoru i sadržaju, mecenama i zaštitinicima, tiskaru i izdavaču, pa čak i antičke citate i bogato su bile ilustrirane. U drugoj polovici 18. stoljeća izrađuju se jednostavnije naslovne stranice sa imenom autora, naslovom, mjestom i godinom izdanja i imenom tiskara odnosno izdavača. Naslovne stranice poprimaju svečani klasičan izgled. Knjiga je po svom uvezu bila važnija nego po sadržaju, postala je objekt prestiža. Veliki ugled su stekli uvezi Alda Manuzija iz Italije. Uvezi su se izrađivali u knjigovežnici, bili su pravljeni od maroken-kože. Za kralja Franju I. izrađivali su se tako ukrasi s kraljevskim grbom. Knjige koje su bile namijenjene široj masi, npr. pučki romani, kalendari, imali su korice od jeftinog papira.

Slika 9. Naslovna stranica, Jost Amman za Sigmunda Feyerabenda, Frankfurt, 1572.

10. Knjižna umjetnost

U 16. stoljeću ilustriranje knjiga je uobičajeno, a čitave skupine majstora i umjetnika izrađuju drvoreze i bakroreze pa se može govoriti o knjižnoj umjetnosti. Hrvat Julije Klović spadao je među istaknute umjetnike specijalizirane za ilustranje knjiga minijaturama. Knjige su se najčešće ilustrirale pomoću drvoreza: oštrom alatkom urezivao se na drvenu ploču crtež, premazao tiskarskom bojom te su se otiskivanjem dobivale slike na papiru. Kod bakrotiska crtež se urezivao na bakrenu ploču, to je bila inače malo teža tehnika. Bakropisom izrađivale su se zemljipisne karte, vedute gradova, oslikavane su i mitološke i alegorijske figure, a naslovni list je imao nepotrebnu raskoš. Osim Albrechta Dürera i mnogi drugi su se bavili tom tehnikom u Italiji, u Nizozemskoj primjerice Rembrandt itd. U 18. stoljeću, pod utjecajem rokokoa knjige će napuniti raznim dekoracijama, vinjetama, erotskim scnama i dr. Francuzi će tu knjižnu umjetnost razviti do savršenstva. Poslije toga razvilo se i ilustriranje znanstvenih knjiga iz prirodnih znanosti. Tako je u Diderotovoj *Enciklopediji* od 35 svezaka, 13 sadržavalo table sa ilustracijama. Ilustracije su imale važnost jednako kao i sam tekst, a izdavači i tiskari su željeli udovoljiti čitaocima puneći knjige sve boljim slikama. U Japanu osim oslikavanja svakodnevnog života umjetnici su oslikavali prizore iz bajki i prirode.

Slika 10. Četiri Jahača Apokalipse. Drvorez Albrechta Dürera, 1498.

11. Knjižnice Europe

U Europi snažan kulturni, ekonomski i tehnološki napredak koji je još započeo u kasnom srednjem vijeku i u vrijeme renesanse, nastavlja se u stoljećima koji slijede. Galileo Galilei, Nikola Kopernik, Isaac Newton i mnogi drugi ruše zablude o svemiru. Poljski astronom Nikola Kopernik svojim epohalnim djelom *O gibanju nebeskih tijela*, 1543. godine započeo je znanstvenu revoluciju koja će stvoriti preduvjete za industrijsku revoluciju u drugoj polovici 18. stoljeća. Knjiga postaje nezaobilazni čimbenik napretka, a dobro uređene knjižnice znače puno za razvoj znanosti, kulture i društva u cjelini. Nastaju brojne velike znanstvene i druge knjižnice, u to vrijeme u Europi osniva se i naveći broj nacionalnih i sveučilišnih knjižnica, nastaju i prvi sustavni priručnici o uređenju knjižnica. Njemačka prednjači u to vrijeme na polju bibliotekarstva, tamo su se brojni kneževi, gradovi, natjecali tko će imati veću i bogatiju knjižnicu. Reformacija i vjerski ratovi naštetili su knjižnicama. Značajne dvije knjižnice osnovao je Albrecht Pruski u Königsbergu. U Münchenu dvorsku knjižnicu je osnovao vojvoda Albercht V. Bavarski 1558. godine. Druga po važnosti knjižnica na njemačkom jezičnom području bila je »*Bibliotheca Palatina*« u Heidelbergu. Ta knjižnica je pala u ruke bavarkse vojske potom je darovana papi Gruguru XV., a najvrijedniji dio te knjižnice dospio je u Vatikansku knjižnicu. Veliku slavu dosegla je kneževska knjižnica u Wolfenbüttelu u Braunschweigu. Vlačićeva knjižnica bila je bogata najskupocjenijim rukopisima što ih je saklupljao po njemačkim samostanima. Habsburgovci su imali svoju dvorsku knjižnicu, godine 1920. Knjižnica dobiva današnji naziv- Austrijska nacionalna knjižnica, jedna od najbogatijih na svijetu po broju inkunabula. Augustinac Angelo Rotta 1614. godine osnovao je u Rimu prvu veliku javnu knjižnicu *Biblioteca Angelica*. Papa Aleksandar VII., 1661. godine osnovao je značajnu knjižnicu u Rimu, knjižnica *Alessandrina,* kasnije je postala knjižnicom Rimskog sveučilišta. Vatikanska knjižnica u to vrijeme doživljava svoj najveći uspon. Aleksandar VII. 1657. Godine otkupljava za Vatikansku knjižnicu znamenitu knjižnicu vojvoda iz Urbina, nešto ranije, 1623. godine darivana je Palestinska knjižnica iz Heidelberga, to je bio najbogatiji dar koji je Vatikanska knjižnica ikada dobila. U nju dopijevaju i druge znamenite knjižnice.

Kraljevska knjižnica u Francuskoj uživala je povlašteno mjesto među svim knjižnicama, druga velika knjižnica zvala se *Bibliothèqua Mazarin. Bibliothèque de l` Arsenal*, osnovana 1793. godine do danas je ostala jedna od najvećih francuskih knjižnica. Knjižnica od starog sveučilišta u Oxfordu u Engleskoj je bila od velike važnosti. *Bodleiana* je druga po važnosti knjižnica u Velikoj Britaniji po bogatstvu svojih fondova. Druga velika knjižnica osnovana je u glavnom gradu zemlje, Londonu. Knjižnica Britanskog Muzeja otvorena je javnosti 1759. godine, tada je brojila 13 200 rukopisa i 57 000 tiskanih knjiga. Jedna od najznamenitijih knjižnica nastala je u Španjolskoj, a osnovao ju je kralj Filip II. U Rusiji Katarina II. osniva Carsku knjižnicu koja zasjenjuje Akademijinu knjižnicu. Poljska mnogo ranije ima niz velikih i značajnih knjižnica kao na primjer Jagelonska knjižnica u Krakovu osnovana još u 14. stoljeću. Knjižnica grofova Zaluskih brojila je u ono vrijeme oko 400 000 knjiga i bila je jedna od najvećih u Europi. U Češkoj je značajna knjižnica sveučilišta u Pragu isto osnovana u 14. stoljeću. „Jednu od najbogatijih vladarskih knjižnica rane renesanse posjedovao je ugarski kralj Matija Korvin (vlada 1458.-1490.) u svojoj prijestolnici u Budimu.“ (Pelc 2002: 153) Razvoj knjižnica u južnoslavenskim zemljama je bio dosta otežan. U primorskoj Hrvatskoj se nalazi velik broj knjižnica, najčešće u samostanima, crkvama i sjemeništima. Najznačajnije su bile one dominikanaca i franjevaca u Dubrovniku te sjemenišna u Splitu. Bilo je dosta privatnih knjižnica, npr. knjižnica aristokratske obitelji Garanjin-Fanfogna u Trogiru. Situacija u unutrašnjosti Hrvatske isto nije bila najbolja. Najbrojnije su samostanke knjižnice. Knjižnica zagrebačkog kaptola jedna je od najstarijih knjižnica u Hrvatskoj, osnovana u 11. stoljeću. Od privatnih najpoznatija je knjižnica Nikole Zrinskog, čiji se katalog iz 1662. godine sačuvao. Slično je bilo i u Sloveniji, tamo se nalazi u sklopu »Sjemenišne knjižnice« najljepša barokna dvorana, a od privatnih knjižnica značajna je ona od I.W.Valvasora. U zemljama koje su bile pod turskom vladavinom knjižnice su se nalazile u manastirima i samostanima. U Sarajevu je 1537. godine Gazi Husrev-beg, carski namjesnik osnovao knjižnicu, ostala je do danas vrlo značajna. U Sarajevu su osnovane i dvije veće vakufske knjižnice.

12. Pojam bibliografija

Riječ bibliografija pojavila se u 5. stoljeću prije naše ere u Grčkoj. Značila je pisanje ili prepisivanje knjiga. Riječ bilbiografija sastavljena je od riječi *to biblíon*- knjiga i *gráfein*- pisati. U prvoj polovini 17. stoljeća, izraz bibliografija počeo se upotrebljavati u značenju popisivanja knjijga, opisu knjiga, a bibliograf kao popisivač knjiga. „Sekretar i bibliotekar francuskog kardinala Mazarina Gabriel NAUDÉ je 1633. godine izdao popis političkih knjiga pod latinskim naslovom: *Bibliographia politica*...“ (Logar 1973: 11) Popisivanje knjiga postajalo je davno prije početka upotrebe izraza bibliografija. Popisi knjiga su do tada nazivani: catalogus, bibliotheca, index, thesaurus, annales itd. U Jugoslaviji do 19. stoljeća za bibliografiju bili su u upotrebi izrazi: bibliotheca, catalogus, register i sl. Sredinom 19. stoljeća zamijenjeni su domaćim izrazima: knjigopis, knjigopisje, knjigoznanstvo. Suvremena definicija pojma bibliografija prema Logaru (1973: 13) glasi, „Bibliografija je stručno-znanstvena djelatnost, koja sabire, vreduje, odabira, sadržinski analizira i opisuje štampane ili na drugi način umnožene, javnosti namijenjene tekstove pa te opise klasificira, uređuje i publicira u obliku uređenih popisa. Namjera je pružiti informacije o literaturi, a time i pomagala za stručni i znanstveni rad.“ Znanost o knjizi nazivamo bibliologijom. Bibliografije prema sadržaju se dijele na opće, popisuje građu iz svih područja znanja i stručne ili specijalne, popisuje građu iz određenog područja ili određenog predmeta. Prema mjestu nastanka građe, bibliografije se dijele na međunarodne, nacionalne, regionalne i mjesne. S obzirom na vremensko razdoblje u kojemu je nastala građa, bibliografije mogu biti tekuće, popisuju suvremenu građu, retrospektivne, popisuju građu objavljenu u određenome vremenskom razdoblju ili kumulativne, kombinacija tekuće i retrospektivne. Prema načinu na koji navode građu, dijele se na popisne, opisne, analitičke ili kritičke. Bibliografije mogu biti primarne rađene prema izvornoj građi, sekundarne, za koje su podatci preuzeti iz ranijih bibliografija ili drugih izvora. Tzv. osobne bibliografije, koje sadržavaju popis radova neke osobe i/ili radova o njoj. Stručne bibliografije popisuju radove iz područja određene struke. Preporučne ili selektivne bibliografije sadržavaju izbor najboljih radova o nekom predmetu. Bibliografije se objavljuju kao knjige, serijske publikacije, nesamostalni prilozi u knjizi ili časopisu, mikrooblici i elektroničke publikacije.

ZAKLJUČAK

Na kraju može se zaključiti da je razdoblje od 16. do 18. stoljeća bilo izuzetno važno u razvoju knjižnica u Europi. U to su vrijeme mnoge stare knjižnice povećavale svoj opus knjiga i također osnivale su se mnoge značajne knjižnice. Kraljevske, privatne i mnoge druge velike knjižnice dobivale su sve više značajke nacionalnih institucija. Važno je napomenuti kako se tada udario temelj novom shvaćanju važnosti knjižnica kao integralnom dijelu društva. Dokaz za to je da su u gradnji i izgledu knjižnica sudjelovali najbolji arhitekti, a u ukrašavanju najbolji umjetnici, a iza narudžbi o gradnji uglavnom su stajali vladari, vrlo bogate mecene ili grad. Snažan razvoj knjižne kulture i pojava bogatih i dobro uređenih knjižnica postao je i preduvjet znanstvenog i društvenog napretka. U 16. stoljeću tiskare u Hrvatskoj nalazile su se u Nedelišću ublizini Čakovca i u Varaždinu. Tiskara u Rijeci radila je samo dvije godine, a uspjela je tiskati četiri glagoljske knjige. U Hrvatskoj najznačajniji je bio povjesničar i pisac Pavao Ritter Vitezović koji je od 1695. do 1706. godine razvijao tiskarsku djelatnost u Zagrebu. Mnogi hrvatski autori tiskali su svoje knjige u inozemstvu, najčešće u Italiji, a među njima su bili Marko Marulić, Petar Hektorović, Petar Zoranić, Ivan Gundulić, Fausto Vrančić i brojni drugi pisci. Poznatije europske knjižnice su Vatikanska knjižnica, jedna je od najstarijih knjižnica na svijetu, Austrijska nacionalna knjižnica, Francuska nacionalna knjižnica, Carska knjižnica u Berlinu i Knjižnica Britanskog Muzeja.

POPIS LITERATURE

1. Od renesanse do francuske revolucije. // Povijest knjige / Aleksandar Stipčević. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985. Str. 319-442.

2. Pelc, M. Pismo-Knjiga-Slika: Uvod u povijest informacijske kulture. Zagreb: Golden marketing, 2002.

3. Logar, J. Uvod u bibliografiju: teorijski osnovi bibliografije, Istorija bibliografije, pregled bibliografija, bibliografija u Jugoslaviji. Sarajevo: Izdavačko poduzeće Svjetlost, 1973.

FOTOGRAFIJE

1. Slika 1. Proizvođač papira. Iz: Jost Amman, Ständebuch 1568. Preuzeto s

https://www.google.hr/search?biw=1366&bih=662&tbm=isch&sa=1&ei=VXOGW8aWBqnSrgS5zaSwCA&q=jost+amman+paper&oq=jost+amman+paper&gs_l=img.3...3977.5215.0.6038.6.6.0.0.0.0.128.605.4j2.6.0....0...1c.1.64.img..0.2.214...0i19k1j0i30i19k1j0i30k1.0.kGVlJNG5TjI#imgrc=Ks12WUAe2sTHTM:

(10.07.2018.)

2. Slika 2. Tiskara. Iz: Jost Amman, Ständebuch 1568. Preuzeto s

https://www.google.hr/search?biw=1366&bih=662&tbm=isch&sa=1&ei=zHOGW6GTNYuJrwTI4Y7wCA&q=jost+amman+printing+press&oq=jost+amman+printing+press&gs_l=img.3...18157.21218.0.21498.15.15.0.0.0.0.121.1361.13j2.15.0....0...1c.1.64.img..0.2.206...0i19k1j0i30i19k1j0i30k1.0.c7XDZ7pUgKA#imgrc=fqjBcEe_8GYJAM:

(11.07.2018.)

3. Slika 3. Francesco Colonna, Hypnerotomachia Poliphili Venecija, 1499. Preuzeto s

https://www.google.hr/search?q=Francesco+Colonna,+Hypnerotomachia+Poliphili+Venecija,+1499.&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiXzrjJjZDdAhXE2ywKHYZFBmUQ_AUICigB&biw=1366&bih=662#imgrc=HICyRyvgMzi3HM:

(11.07.2018.)

4. Slika 4. Drvorez Abrahama von Werdta iz 1676. godine, suvremena tiskara u južnoj Njemačkoj. Preuzeto s

https://www.google.hr/search?biw=1366&bih=662&tbm=isch&sa=1&ei=V2KFW4jqAcmx0gW55pGADg&q=abraham+von+werdt&oq=abraham+von+werdt&gs_l=img.3...6247.14030.0.14507.17.15.0.2.2.0.116.1283.14j1.15.0....0...1c.1.64.img..0.13.966...0j0i67k1j0i30k1j0i19k1j0i30i19k1j0i5i30i19k1j0i8i30i19k1j0i8i30k1.0.332GZRrD-aA#imgrc=Lk-CsyGIJUGpNM:

(10.07.2018.)

5. Slika 5. Planine, Petar Zoranić, Venecija 1569. Preuzeto s

https://www.google.hr/search?biw=1366&bih=613&tbm=isch&sa=1&ei=1FGGW-v9OcbewQKYmJzgDQ&q=planine+petar+zorani%C4%87+venecija&oq=planine+petar+zorani%C4%87+venecija&gs_l=img.3...275155.279432.0.279807.11.10.1.0.0.0.155.907.9j1.10.0....0...1c.1.64.img..0.1.155...0i24k1.0.dVjDx2khe-A#imgrc=9n8QqkyJv98UgM:

(10.07.2018.)

6. Slika 6. The Whole Booke of Psalmes, Stephen Daye (prva knjiga tiskana u sjevernoj Americi) Cambridge, Massachussets, 1640. Preuzeto s

https://www.google.hr/search?q=the+whole+booke+of+psalms&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiJ2LCyh5XcAhXjQZoKHQUlDcEQ_AUICigB&biw=1366&bih=662#imgrc=KQ0RJVu2lsr0VM:

(10.07.2018.)

7. Slika 7. Avisa, Relation oder Zeitung, Augsburg 1609. Preuzeto s

https://www.google.hr/search?q=avisa+relation+oder+zeitung+1609&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiA76uI8ZXcAhWEA5oKHanEBjYQ_AUICigB&biw=1366&bih=662#imgrc=kT9dE0HBG2GXjM:

(11.07.2018.)

8. Slika 8. Index Librorum Prohibitorum (1559.) gdje su nabrojeni autori kojima su sva djela zabranjena, među njim je i Hrvat Matija Vlačić Ilirik. Preuzeto s

https://www.google.hr/search?q=index+librorum+prohibitorum+1559&tbm=isch&tbs=rimg:CeywE8NiNBWWIjhUGHbeE09ttgdCLto75KdMg08na-hLFKfcUPwyb65_133Dsa06SCxJzImYFQdgdwwFf1p0iS-mYHCoSCVQYdt4TT222ESGyO9O9BWGRKhIJB0Iu2jvkp0wRjpqDCvtxhMYqEgmDTyd r6EsUpxHveFBSkYWZ5SoSCdxQ_1DJvrn_1fEejWLJcBE18rKhIJcOxrTpILEnMRaX21Rv NK93YqEgkiZgVB2B3DARHzrNPRcNLWdCoSCV_1WnSJL6ZgcEQEghIS_1yY26&tbo=u&sa=X&ved=2ahUKEwjZtsnsgJLdAhXJZ1AKHeWlDosQ9C96BAgBEBg&biw=1366&bih=662&dpr=1#imgrc=lyaGFGxDgXD9AM:

(11.07.2018.)

9. Slika 9. Naslovna stranica, Jost Amman za Sigmunda Feyerabenda, Frankfurt, 1572. Preuzeto s

https://www.google.hr/search?biw=1366&bih=662&tbm=isch&sa=1&ei=SHWGW6jNIIudkwWL8ZLQAg&q=Jost+Amman++Sigmunda+Feyerabenda&oq=Jost+Amman++Sigmunda+Feyerabenda&gs_l=img.3...4122.4122.0.4302.1.1.0.0.0.0.168.168.0j1.1.0....0...1c.1.64.img..0.0.0....0.WDiRSGmsfZs#imgrc=A1Db5x-Zj_1J0M:

(11.07.2018.)

10. Slika 10. Četiri Jahača Apokalipse. Drvorez Albrechta Dürera, 1498. Preuzeto s

https://www.google.hr/search?q=%C4%8Detiri+jaha%C4%8Da+apokalipse&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjtmpa7y5bcAhVDDZoKHeq6AX0Q_AUICigB&biw=1366&bih=662#imgrc=sC-wPcgZ0JUZnM:

(11.07.2018.)